

Speciální pedagogika

Edukace a rozvoj osob se somatickým, psychickým
a sociálním znevýhodněním

Slavomil Fischer, Jiří Škoda

TRITON
Praha / Kroměříž

Slavomil Fischer, Jiří Škoda

Speciální pedagogika

Edukace a rozvoj osob se somatickým,
psychickým a sociálním znevýhodněním

Speciální pedagogika

Edukace a rozvoj osob se somatickým, psychickým a sociálním znevýhodněním

Slavomil Fischer, Jiří Škoda

Slavomil Fischer, Jiří Škoda
Speciální pedagogika

Tato kniha ani žádná její část nesmí být kopírována, rozmnožována ani jinak šířena bez písemného souhlasu vydavatele.

Autoři:

PhDr. Jiří Škoda, Ph.D.

Katedra pedagogiky, Pedagogická fakulta UJEP, Ústí nad Labem

PhDr. Slavomil Fischer, Ph.D., M.B.A.

Katedra pedagogiky, Pedagogická fakulta UJEP, Ústí nad Labem

Recenzovala:

prof. PhDr. Marie Vítková, CSc.

Vedoucí katedry speciální pedagogiky, Pedagogická fakulta MU, Brno

© Slavomil Fischer, Jiří Škoda, 2008

© TRITON, 2008

Cover © Jiří Toman, 2008

Vydalo Nakladatelství TRITON, Vykáňská 5, 100 00 Praha 10,
www.triton-books.cz

ISBN 978-80-7387-014-0

Obsah

ÚVOD	11
------------	----

TEORETICKÁ VÝCHODISKA SPECIÁLNÍ PEDAGOGIKY

1 Vymezení speciální pedagogiky	13
1.1 Vymezení speciální pedagogiky, jejího předmětu a cílů	13
1.2 Pojetí a charakter speciální pedagogiky	14
1.3 Členění speciální pedagogiky	16
1.4 Souhrn	18
2 Znevýhodnění a integrace	19
2.1 Znevýhodnění a jejich klasifikace	19
2.2 Znevýhodnění a možnosti integrace	23
2.3 Souhrn	25
3 Základní metody pro diagnostiku a praxi	26
3.1 Speciálně pedagogická diagnostika a její obecné cíle	26
3.2 Charakteristika speciálně pedagogické diagnostiky	27
3.3 Základní metody speciálně pedagogické diagnostiky	28
3.4 Obecné metody speciálně pedagogické praxe	30
3.5 Souhrn	32

PROBLEMATIKA EDUKACE A ROZVOJE OSOB SE SOMATICKÝM ZNEVÝHODNĚNÍM

4 Osoby s tělesným postižením a jejich edukace	33
4.1 Vymezení zdravotního a tělesného postižení	33
4.2 Vymezení a význam somatopedie	35
4.3 Centrální obrny	37
4.4 Míšní obrny	52
4.5 Periferní obrny	52
4.6 Myopatie	53
4.7 Vrozené malformace	55
4.8 Specifika edukace žáků s tělesným postižením	58
4.9 Souhrn	71
5 Zdravotní znevýhodnění	73
5.1 Vymezení zdravotního znevýhodnění	73

5.2 Epilepsie	74
5.3 Alergie a astma	81
5.5 Souhrn	89

EDUKACE A ROZVOJ OSOB S MENTÁLNÍ RETARDACÍ

6 Mentální retardace	91
6.1 Mentální retardace a příčiny jejího vzniku	91
6.2 Hodnocení mentální retardace	93
6.3 Typické znaky a klinické projevy	95
6.4 Možnosti výchovy a vzdělávání mentálně retardovaných	99
6.5 Souhrn	105

EDUKACE A ROZVOJ OSOB S VYBRANÝMI PORUCHAMI PSYCHICKÉHO VÝVOJE

7 Specifické poruchy školních dovedností a motorické funkce	107
7.1 Specifické poruchy školních dovedností (poruchy učení)	107
7.2 Druhy SPU a jejich základní charakteristika	111
7.3 Specifická vývojová porucha motorické funkce	115
7.4 Charakteristika žáka s poruchami školních dovedností a motorické funkce	115
7.5 Organizace péče o žáky s poruchami školních dovedností a motorické funkce	118
7.6 Souhrn	121
8 Pervazivní vývojové poruchy	122
8.1 Vybrané pervazivní poruchy a jejich charakteristika	123
8.2 Charakteristika projevů autismu	124
8.3 Edukace a rozvoj jedinců s autismem	125
8.4 Souhrn	126

SPECIÁLNĚ PEDAGOGICKÁ PRAXE U OSOB S VYBRANÝMI PORUCHAMI CHOVÁNÍ A SOCIÁLNÍCH VZTAHŮ

9 Vývojové poruchy chování v dětském věku a dospívání	128
9.1 Terminologické pojetí poruch chování	128
9.2 Faktory zvyšující pravděpodobnost vzniku a rozvoje poruch chování	129
9.3 Klasifikace poruch chování	132
9.4 Vybrané vývojové poruchy chování	133
9.5 Možnosti práce s jedinci s vývojovými poruchami chování	138
9.6 Souhrn	141

10 Závislost a zneužívání psychoaktivních látek	143
10.1 Psychoaktivní látky	143
10.2 Poruchy vyvolané zneužíváním psychoaktivních látek	144
10.3 Faktory zvyšující pravděpodobnost rozvoje závislosti na psychoaktivních látkách	147
10.4 Závislost a škodlivé užívání alkoholu	149
10.5 Závislost a škodlivé užívání vybraných nealkoholových látek	151
10.6 Sociální důsledky, možnosti léčby a prevence	154
10.7 Souhrn	157
 11 Delikventní chování	 159
11.1 K pojmům delikvent, delikvence, kriminalita	159
11.2 Faktory zvyšující pravděpodobnost kriminálního chování	160
11.3 Psychické charakteristiky delikventů	162
11.4 Typologie delikventní subkultury	164
11.5 Penitenciární proces a jeho zvláštnosti	169
11.6 Možnosti práce s delikventními jedinci	179
11.7 Souhrn	185
 12 Patologické jevy spojené s prostředím rodiny jako problém pro speciální pedagogiku	 187
12.1 Rodina a její funkce	187
12.2 Syndrom týraného, zneužívaného a zanedbávaného dítěte (syndrom CAN)	188
12.3 Psychická deprivace v dětství	191
12.4 Rizikové faktory a důsledky syndromu CAN a psychické deprivace	192
12.5 Souhrn	194
 SUMMARY	 195
 POUŽITÁ LITERATURA	 200

Úvod

Cíl publikace Speciální pedagogika, edukace a rozvoj osob se somatickým, psychickým a sociálním znevýhodněním, je obsažen již v jejím názvu. Spočívá v uvedení studentů a čtenářů do vědního oboru speciální pedagogika, a to zejména do důležitých okruhů problémů, které jsou jejím předmětem. V předloženém textu jsou proto diskutována nejprve základní teoretická východiska, akcentující stávající trendy speciální pedagogiky. Tyto trendy se promítají jednak do terminologie tohoto vědního oboru, ale zejména do přístupu a postoje k jeho předmětu, tj. k jedincům, kteří z důvodu svého handicapu v oblasti fyzické, psychické či sociální mají speciální edukační potřeby, a speciální potřeby v oblasti rozvoje a společenské seberealizace.

Dále jsou v textu rozebírány vybrané základní problémy speciálně pedagogické praxe. Jedná se o problematiku edukace a rozvoje osob se zdravotními a tělesnými handicapy a osob s mentální retardací. Dále je to mimo jiné otázka edukace a další práce s jedinci s vybranými poruchami psychického vývoje. Učební text je zakončen rozbořem problematiky vývojových poruch chování a sociálních vztahů. Pozornost je věnována nejprve vývojovým obdobím jedince, souvisejícím se školní docházkou a dospíváním. V následných kapitolách se učební text zabývá společensky závažnějšími poruchami chování.

Publikace je určena širšímu okruhu čtenářů. Je určena všem, kteří chtějí nebo potřebují získat základní přehled o speciální pedagogice jako vědním oboru, o základních okruzích problémů, se kterými se ve své praxi setkává a potýká. Text je připraven pro posluchače učitelských i neučitelských oborů na vysokých školách. Je sestaven takovým způsobem, aby mohl být využit i pedagogickými pracovníky, kteří se na výchově a vzdělávání již podílejí. Spektrum využití je větší. Může se jednat o studenty i pracovníky, kteří budou pracovat či pracují v rámci hlavního pedagogického proudu. Stejně tak jej mohou využít studující a pracovníci specializovaných institucí, poraden, ústavů, apod.

Předložený text samozřejmě nemůže poskytnout vyčerpávající informaci o každém diskutovaném okruhu speciální pedagogiky. Tato problematika je natolik obsáhlá, že je otázkou, zda ji vůbec lze celou postihnout a komplexní formou předložit z důvodu prostoru i času. Pozornost je proto věnována jevům, se kterými se mohou všichni, jimž je publikace určena, s vyšší mírou pravděpodobnosti setkat ve své praxi.

K jednotlivým okruhům problémů je v publikaci přistupováno multidisciplinárním způsobem. Každý okruh či problém speciální pedagogiky uvedený v textu předložené publikace je stručně definován a charakterizován. Pozor-

nost je soustředěna na postižení biopsychosociálních příčin vzniku a rozvoje konkrétní poruchy či znevýhodnění a na specifčnost odlišností v oblasti fyzické, psychické a sociální, které se znevýhodněním souvisí a jsou jeho důsledkem. Jedná se o důsledky jak pro jedince, tak i pro jeho okolí. Součástí každé kapitoly je otázka organizace, způsobu a možností edukace a rozvoje znevýhodněných spoluobčanů. Text publikace není pojata jako vybrané kapitoly, autoři byli vedeni při zpracování snahou postihnout vzájemné souvislosti diskutovaných jevů a předložit čtenářům text mající charakter kompaktního celku.

Teoretická východiska speciální pedagogiky

1 Vymezení speciální pedagogiky

Cílem této kapitoly je:

- vymezit speciální pedagogiku, její předmět a zásadní cíl, její místo v systému věd, klasifikovat její členění na dílčí disciplíny,
- informovat o trendech, které se aktuálně ve speciální pedagogice a v přístupu ke znevýhodněným jedincům uplatňují.

■ 1.1 Vymezení speciální pedagogiky, jejího předmětu a cílů

Speciální pedagogika je velmi významný a rozvinutý obor pedagogiky. Její poslání a význam spočívá ve speciální edukaci a rozvoji jedinců, kteří mají oproti většině ostatních speciální edukační potřeby a kteří pro svůj rozvoj potřebují speciální přístup a péči.

V tomto textu se snažíme vymezit speciální pedagogiku jako samostatný vědní obor v systému pedagogických věd, s jeho specifickým předmětem a cíli v podobě, v jaké je aktuálně vymezován předními odborníky. Z tohoto hlediska má naše vymezení charakter paradigmatu. Ve vymezení vycházíme ze stávajících **trendů**, o kterých se stručně zmiňujeme v další části textu. Jejich uplatňování se odráží mimo jiné i v používané terminologii. V současnosti se můžeme setkat s pojmy postižení, handicap, znevýhodnění. V našem učebním textu v souladu s trendy a vývojem postoje společnosti používáme pojmy **znevýhodnění** nebo **handicap**. Dále v textu používáme pojem **porucha**. Důvodem je ta skutečnost, že pro řadu problémů, se kterými se speciální pedagogika potýká, je převzata lékařská terminologie. U této otázky se lze setkat s názorem, že je potřebné lékařské pojmy nahradit pojmy pedagogickými¹. Tento pedagogický optimismus nechceme zpochybňovat. Je však nutné konstatovat, že terminologie a přesný popis symptomatologie poruch, kterými se

¹ NOVOTNÁ, M., KREMLÍČKOVÁ, M.: *Kapitoly ze speciální pedagogiky pro učitele*. Praha, SPN 1997.

speciální pedagogika zabývá, jsou nezbytné z důvodů správné diagnostiky vedoucí ke stanovení speciálních způsobů rozvoje a edukace jedince.

Speciální pedagogiku můžeme definovat jako vědní obor, který se zabývá zákonitostmi výchovy a vzdělávání a rozvojem jedinců, kteří jsou znevýhodněni vůči většinové populaci v oblasti fyzické, psychické nebo sociální a mají speciální výchovně vzdělávací potřeby.

Předmětem speciální pedagogiky a objektem jejích cílů jsou jedinci, kteří mají vzhledem ke svému znevýhodnění specifické (speciální) potřeby v oblasti fyzické, psychické či sociální. K dosažení uspokojování specifických potřeb, jejichž specifičnost je determinována charakterem konkrétního znevýhodnění, je pak nutné stanovovat a aplikovat speciální metody a postupy. Jedná se o potřeby edukační, potřebu společenské seberealizace a rozvoje.

Základní cíl speciální pedagogiky bychom mohli vymezit jako dosažení maximální možné socializace znevýhodněného jedince s ohledem na charakter, rozsah a závažnost (stupeň) jeho znevýhodnění v některé či některých z výše uvedených oblastí. S tímto obecným cílem souvisí vytváření nezbytných podmínek a předpokladů k jeho dosažení.

Dílčí cíle pak spočívají například v dosažení určitého stupně edukace či postupného rozvoje některé oblasti u konkrétního znevýhodněného jedince. **Cílem** speciální pedagogiky je také **dosažení změny v postojích některých členů společnosti vůči znevýhodněným spoluobčanům.**

■ 1.2 Pojetí a charakter speciální pedagogiky

Jak jsme v úvodu tohoto textu konstatovali, naším záměrem je předložit čtenářům materiál, jehož cílem je poskytnout základní orientaci v oboru a seznámit je se stěžejními okruhy problémů, a to takovými, se kterými se mohou ve své praxi i v životě s vyšší pravděpodobností setkat. Z tohoto důvodu nechceme podrobněji postihovat vývoj speciální pedagogiky. Stručně však chceme charakterizovat nejdůležitější **trendy**, které do speciální pedagogiky pronikly a pronikají, a významným způsobem **utváří její pojetí a charakter**. Tyto trendy však s vývojem samozřejmě souvisí. Z praktických důvodů se proto omezíme pouze na stručné postihu vývoje z hlediska přístupu společnosti ke znevýhodněnému člověku.

Jedná se o **vývoj oscilující od²:**

- postoje **represivního**, spočívajícího v přidělení nálepky neschopného, nepotřebného, dokonce nežádoucího jedince. V přístupu lze zaznamenat **lhostej-**

² NOVOTNÁ, M., KREMLÍČKOVÁ, M.: *Kapitoly ze speciální pedagogiky pro učitele*. Praha, SPN 1997.

nost, odmítání pomoci až likvidaci. (Období starověku i částečně raného středověku.)

- postoj **segregativního**, spočívajícího ve vyloučení jedince ze společnosti, ponechání znevýhodněných jedinců náhodné pomoci blízkých, ve vymezení minimálních možností pro seberealizaci. (Období středověku.)
- postoj **charitativního**, spočívajícího v přidělení nálepky ubožáka, neschopného se o sebe postarat, potřebujícího ošetření a pomoc. Tento postoj je již odlišný od předchozích, postižení nejsou odmítáni, objevuje se soucit a první organizované formy institucionalizované pomoci, avšak dobrovolné. (Na péči se začínají podílet různé subjekty, např. církve a církevní řády. Zaznamenat můžeme i působení jednotlivců z řad šlechty. Toto období můžeme datovat cca od nástupu renesance.)
- po postoj **humanistický**, charakteristický pro současnost. Základním východiskem tohoto přístupu ke znevýhodněnému jedinci je zachování **přirozeného principu důstojnosti** každého člověka.

Současná speciální pedagogika je prostoupena snahou (trendy) o **humanizaci a integraci**. Humanistický přístup je jedním z významných trendů ve stávající speciální pedagogice, hovoříme o **humanizační tendenci**³. Projevuje se výše označeným přístupem a postojem chápání každého člověka jako osoby hodné důstojnosti s akceptací jeho odlišností, v našem případě znevýhodnění, chápáním odlišností v jeho potřebách i způsobech vedoucích k jejich uspokojování. Uvedená tendence se projevuje různým způsobem, zřetelné změny můžeme spatřit například v terminologii⁴.

Nedílně s humanizačními tendencemi souvisí **tendence integrační**. Snaha o integraci handicapovaných osob do většinové populace je jedním z ukazatelů stavu vyspělosti a uvědomění společnosti. Současným trendem je snaha o integraci těch, u nichž je to alespoň částečně možné, do společenského okolí. S tímto trendem souvisí **materiální, ekonomické, psychosociální podmínky a jejich vytváření**. Dále s ním souvisí **vyšší nabídka počtu, variability a kvality sociálních a poradenských služeb a opora v legislativě**. Také se objevuje tendence vytvářet speciální pracovní příležitosti. O pojetí integrace vzhledem ke znevýhodnění blíže pojednáváme v kapitole 2 tohoto textu.

Dalším trendem je ta skutečnost, že se speciální pedagogika neomezuje pouze na problematiku speciálního vzdělávání, zabývá se problémy spojenými s konkrétním jedincem **v průběhu jeho celého života**. Proto její východiska

³ VÍTKOVÁ, M. ET AL.: *Integrativní speciální pedagogika*. Brno, Paido 2004.

⁴ Příkladem je snaha o odstranění nádechu hanlivosti či psychiatrického nálepkování. Nedávno patřily k diagnostice termíny debilita, imbecilita, idiocie, dnes hovoříme o opožděnosti (retardaci). Totéž platí pro vymezení speciální pedagogiky (postižení vs. znevýhodnění) Poznámka autorů.

odpovídají výše uvedenému vymezení. Zabývá se jak zákonitostmi výchovy a vzdělávání, tak i otázkami společenské seberealizace a jejími mezemi, možnostmi kompenzace, terapie a rehabilitace.

To se odráží i na **vztahu speciální pedagogiky k ostatním vědním oborům**. Vzhledem k jejímu pojetí jako samostatného vědního oboru v rámci pedagogických věd má nejtěsnější vztah a propojenost s **pedagogikou**. Ke svým speciálním postupům a metodám, jak edukačním, tak rehabilitačním a terapeutickým apod., speciální pedagogika využívá teoretická východiska a praktické zkušenosti z **psychologických disciplín** (například vývojová, pedagogická, sociální psychologie, psychopatologie), **medicínských oborů** (například somatologie, psychiatrie), **biologických oborů** (například fyziologie) a **sociologie**. Dále čerpá a je spjata s dalšími vědními obory, nechceme mimo řadu jiných opomenout **filozofii a etiku**.

■ 1.3 Členění speciální pedagogiky

Z výše uvedeného vymezení je zřejmé, že k dosažení tohoto cíle je nutná aplikace metod a přístupů, které se musí nutně lišit. Jiné metody a přístupy budou aplikovány pro kompenzaci a pomoc těm, kteří mají například poruchu či znevýhodnění somatické, a těm jedincům, u nichž došlo k rozvoji poruchy chování. Z tohoto důvodu a z důvodu intenzivního vědeckého rozvoje oboru speciální pedagogiky včetně její terminologie⁵ se **speciální pedagogika vnitřně člení na dílčí subdisciplíny**. Členění ve své podstatě reflektuje **druh poruchy a handicapu, a z něho vyplývající znevýhodnění vůči většinové populaci**.

Jedná se o následující dílčí disciplíny, někdy vymezované vzhledem k pojmovému teoretickému aparátu a metodice, umožňující systematické poznávání předmětu, jako vědní obor:

- **Etopedie**

Etopedie je dílčí disciplína speciální pedagogiky, jež se zabývá postižením zákonitostí výchovy, vzdělávání a také terapií a korekcí⁶ vzorců chování jedinců, kteří jsou mravně narušeni, trpí poruchami chování a mají související problémy v sociálních vztazích.

- **Psychopedie**

Psychopedie je dílčí disciplína speciální pedagogiky, jež se zabývá postižením zákonitostí výchovy a vzdělávání jedinců, kteří mají poruchu, handicap a jsou znevýhodnění v oblasti mentální. Patří sem jak vrozené, tak získané

⁵ PRŮCHA, J.: *Přehled pedagogiky. Úvod do studia oboru*. Praha, Portál 2000.

⁶ Často se setkáváme s pojmem resocializace. Zdůvodnění našeho vymezení uvádíme v kapitole XI.

poruchy a handicap. Psychopedie se také zabývá rehabilitací a terapií těchto jedinců.

- **Somatopedie**

Somatopedie je dílčí disciplína speciální pedagogiky, jež se zabývá postižením zákonitostí výchovy a vzdělávání osob, které mají handicap v oblasti fyzické (tělesné), které jsou nemocné, zdravotně oslabené, nebo mají omezenou mobilitu. Somatopedie se rovněž zabývá rehabilitací a terapií.

- **Logopedie**

Logopedie je dílčí disciplína speciální pedagogiky, jež se zabývá postižením zákonitostí výchovy a vzdělávání osob, které mají handicap v oblasti **kommunikačních schopností**. Zabývá se **odstraňováním a korekcí poruch v uvedené oblasti**.

- **Surdopedie**

Surdopedie je dílčí disciplína speciální pedagogiky, jež se zabývá postižením zákonitostí výchovy a vzdělávání osob, které mají handicap z důvodu poruchy v oblasti **vnímání sluchem**.

- **Oftalmopedie**

Oftalmopedie je dílčí disciplína speciální pedagogiky, jež se zabývá postižením zákonitostí výchovy a vzdělávání osob, které mají handicap z důvodu poruchy v oblasti **vnímání zrakem**. Někdy se můžeme setkat se starším názvem **tyflopédie** (tyflos = slepý). Přesnější vymezení je oftalmopedie, neboť předmětem jejího zájmu jsou nejen nevidomí, ale i jedinci s jinými poruchami a handicapem.

V současnosti se můžeme setkat s vymezováním dvou dalších subdisciplín⁷. Jsou jimi:

- **Speciální pedagogika osob s kombinovaným handicapem**

(jedinci s více vadami)

- **Parciální nedostatky,**

kam patří problematiky výchovy a vzdělávání osob **se specifickými poruchami učení**.

Problematikou jedinců, kteří trpí specifickými poruchami učení, se zabývá etopedie. Přistupovat k těmto jedincům odlišným způsobem než vůči těm, kteří se dopouští z různých příčin poruch chování, je dle našeho názoru zcela správné a na místě. Je otázkou, zda toto minimální znevýhodnění je vhodné označovat za poruchu. Vždyť se ve skutečnosti jedná o potíže při plnění školních požadavků, o obtíže při nabývání různých školních dovedností. Mezinárodní klasifikace nemocí zatím tyto obtíže označuje jako poruchy⁸, označení je z výše popsaných důvodů diskutováno.

⁷ PIPEKOVÁ, J. ET AL.: *Kapitoly ze speciální pedagogiky*. Brno, Paido 1998, s. 25.

⁸ *Mezinárodní klasifikace nemocí, 10. revize*. Praha, ÚZIS ČR 1992.

V případě druhém zastáváme názor takový, že k členění speciální pedagogiky došlo zejména z důvodu nezbytnosti odlišných přístupů vzhledem k různosti druhů poruch, handicapů a následných znevýhodnění. Univerzalismus pokládáme aktuálně za překonanou etapu ve vývoji speciálně pedagogické vědy, nezbytnost multidisciplinárního přístupu nezpochybňujeme.

■ 1.4 Souhrn

Speciální pedagogiku můžeme definovat jako vědní obor, který se zabývá zákonitostmi výchovy a vzdělávání a rozvojem jedinců, kteří jsou znevýhodnění vůči většinové populaci v oblasti fyzické, psychické nebo sociální a mají speciální výchovně vzdělávací potřeby. Předmětem speciální pedagogiky jsou jedinci, kteří mají vzhledem ke svému znevýhodnění specifické (speciální) potřeby v oblasti fyzické, psychické či sociální. Základní cíl speciální pedagogiky bychom mohli vymezit jako dosažení maximální možné socializace znevýhodněného jedince s ohledem na charakter, rozsah a závažnost (stupeň) jeho znevýhodnění.

Klíčová slova:

Speciální pedagogika, Znevýhodnění, Handicap, Humanizace, Integrace, Postoj společnosti

Kontrolní otázky a úkoly:

1. Vymezte speciální pedagogiku, její předmět a cíl.
2. Popište významné trendy uplatňované ve speciální pedagogice, jak ovlivňují současné pojetí tohoto oboru?
3. Jak je vnitřně speciální pedagogika členěna? Charakterizujte jednotlivé sub-disciplíny speciální pedagogiky.

2 Znevýhodnění a integrace

Cílem této kapitoly je:

- vymezit vybrané způsoby používané pro klasifikaci a třídění handicapů a znevýhodnění, vysvětlit jejich účelnost
- vysvětlit speciálně pedagogické pojetí integrace znevýhodněných osob a související základní pojmy a kategorie

■ 2.1 Znevýhodnění a jejich klasifikace

V současnosti **můžeme ve speciálně pedagogické teorii zaznamenat následující podstatné znaky**. Ty souvisejí s aplikací řady nových paradigmat⁹, postulátů a postupů, a dále s orientací na vývoj v evropských i dalších vyspělých státech. Paradigmata současné speciální pedagogiky se v různém rozsahu promítají do jednotlivých kategorií a pojmů.

- **Poruchu** můžeme vymezit jako jakoukoliv ztrátu nebo abnormalitu v psychologické, fyziologické nebo anatomické struktuře nebo funkci.
- **Handicap** lze vymezit jako nepříznivý stav nebo situaci pro daného jedince, vyplývající z poruchy nebo defektu, který omezuje nebo znemožňuje plnění úloh, ztěžuje jeho uplatnění v porovnání s většinovou populací, ztěžuje dosahování běžných společenských cílů.
- **Znevýhodnění** je totožné s pojmem handicap, znevýhodněný jedinec je handicapovaný v důsledku poruchy nebo defektu.

Dříve se ve speciální pedagogice vycházelo při členění poruch a handicapů z lékařské terminologie. Poruchy a handicapy byly chápány jako kategorie. Na základě tohoto přístupu vznikala specializovaná zařízení pro konkrétní typy poruch a handicapů: školy pro smyslově postižené, zdravotně postižené apod. **V současnosti**, v souvislosti s integračními tendencemi, o kterých pojednáváme v další části této kapitoly, **se vychází ze stupně a rozsahu handicapu**. Znevýhodnění je chápáno jako dimenze. K souvisejícím speciálním edukačním potřebám a potřebám rozvoje je přistupováno podpůrnými opatřeními. Ti, jejichž stupeň handicapu je závažnější, se vzdělávají a rozvíjejí ve specializovaných institucích. Ostatní, tj. ti, jejichž znevýhodnění jim to alespoň i z části

⁹ JESENSKÝ, J.: *Základy komprehensivní speciální pedagogiky*. Hradec Králové, Gaudeamus 2000.

umožňuje, se společensky seberealizují v rámci většinové populace. U vzdělávání hovoříme o **hlavním vzdělávacím proudu**¹⁰.

Handicap, poruchy a znevýhodnění je možné (a pro speciálně pedagogickou praxi **účelné a nutné**) určitým způsobem třídit a **klasifikovat**.¹¹ To lze činit na základě různých pohledů a kritérií. V našem textu se seznámíme s klasifikacemi, které patří k nejčastěji používaným. Mohou sloužit i jako určité systematické vodítko pro pochopení logiky vnitřního členění speciální pedagogiky na její dílčí disciplíny. **Zejména však mohou sloužit pro chápání handicapu jako dimenze z hlediska seberealizace v souvislosti s výše zmíněnými integračními tendencemi.** Jako východiska pro tyto koncepty slouží **druh** handicapu a znevýhodnění, jeho **rozsah** (stupeň, hloubka) a hledisko **doby**, kdy k jeho vzniku došlo.

■ 2.1.1 Klasifikace handicapů a znevýhodnění podle druhu

a) poruchy tělesné (somatické)

Do této kategorie patří různé poruchy, defekty a handicapy vzniklé **v důsledku onemocnění, úrazů nebo ztráty hybnosti a mobility**. Může se jednat jak o vrozené, tak získané poruchy či defekty. K získaným patří například důsledky chronických nemocí, závažných chorob, úrazů apod.

b) poruchy komunikace

K poruchám komunikace patří velká řada problémů **spojená s vnímáním, přijímáním podnětů, s jejich zpracováním a s následnou reakcí**. Do této kategorie patří poruchy v oblasti vnímání smysly (zrak a sluch) a poruchy řeči. Zařadit do této kategorie můžeme i problematiku specifických poruch učení.

c) poruchy mentální

Do této kategorie patří různé handicapy a znevýhodnění v oblasti **rozumových schopností**. Jedná se například o důsledek vrozených defektů (mentální retardaci) a o defekty a poruchy získané v průběhu života (demence).

d) poruchy chování

Do této kategorie patří různě závažné odchylky ve vzorcích chování, které jsou z hlediska sociokulturní normy, psaných i nepsaných pravidel společenského soužití pro danou společnost nežádoucí, nechtěné nebo až nepřijatelné. Z tohoto vymezení je zřetelné, že **zásadní otázkou při jejich další klasifikaci je**

¹⁰ VÍTKOVÁ, M.: *Integrativní speciální pedagogika*. Brno, Paido 2004.

¹¹ z latinského classis=třída, facere= činit.